

Ion CHIRTOAGĂ (născut la 10 februarie 1945, în satul Cetireni, Ungheni) și-a făcut studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău și este angajat la Academia de Științe a Republicii Moldova din 1971. A editat peste 200 de lucrări științifice, inclusiv 26 de monografii, manuale, broșuri.

A studiat profund istoria Bugeacului și a teritoriului din stânga Nistrului sub dominația turco-tătară, publicând pe această temă zece monografii. La fel, s-a ocupat de istoria economică a țării, a localităților și monumentelor de istorie și cultură din Republica Moldova, publicând alte douăsprezece monografii. În 2004-2005, a fost expert-coordonator la Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică.

Este prezent cu comunicări la sesiuni științifice internaționale, organizate la Chișinău, București, Iași, Alba Iulia, Bacău, Deva, Arad, Timișoara, Giurgiu, Moscova, Odesa ș.a. A participat la organizarea unor simpozioane internaționale din 1999 (moldo-turc) și din 2004 (dedicat lui Ștefan cel Mare și Sfânt) la realizarea proiectului internațional „Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea” (în cadrul Institutului Societății Deschise de la Praga, 1994-1996).

A editat patru manuale pentru învățământul liceal și cel universitar.

Ion CHIRTOAGĂ

Teritoriile din
estul Țării Moldovei sub
administrația turco-tătară
(1699-1806)

Evoluția administrativă,
social-economică și cultural-spirituală

25 CARTIER
Din 1995, în toate librăriile bune

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Suport juridic: Efrim, Roșca și Asociații

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria online, shop.cartier.md, tel. 068 555 579.

E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Em. Galaicu-Păun

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoeditare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Ion Chirtoagă

TERITORIILE DIN ESTUL ȚĂRII MOLDOVEI SUB ADMINISTRAȚIA TURCO-TĂTĂRĂ (1699-1806)

Ediția I, august 2020

© 2020, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale

și editat cu contribuția Ministerului Culturii.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Chirtoagă, Ion.

Teritoriile din estul Țării Moldovei sub administrația turco-tătară (1699-1806): Evoluția administrativă, social-economică și cultural-spirituală/ Ion Chirtoagă. – [Chișinău]: Cartier, 2020 (Tipogr. "Bons Offices"). – 664 p.: il. – (Cartier istoric/ col. coord. de Virgil Pâslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Referințe bibliogr. în subsol. – Apare cu contribuția Min. Educației, Culturii și Cercet. a Rep. Moldova. – 500 ex.

ISBN 978-9975-86-437-4.

94(478):94(560)"1699/1806"

C 45

Cuprins

<i>Introducere</i>	7
--------------------------	---

Capitolul I

Relațiile internaționale și evoluția situației politico-administrative din regiune (finele sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea)

1.1. O perioadă de acomodare a turanicilor la prevederile Tratatului de Pace de la Karlowitz (1699-1710)	22
1.2. Confruntările polono-ruso-otomane pentru unele provincii din estul republicii nobiliare și modificările teritoriale din regiune (1711-1739)	41
1.3. O perioadă de liniște relativă la hotarul de nord al Imperiului Otoman (1740-1774)	72
1.4. Confruntările internaționale și modificările teritoriale de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre (1775 – începutul sec. al XIX-lea)	97

Capitolul II

Evoluția organizării administrative și sociale

2.1. Modificarea structurilor administrative	156
2.2. Evoluția comunităților etnoreligioase	237

Capitolul III

Ocupațiile economice și structura socială

3.1. Condițiile naturale	382
3.2. Creșterea animalelor domestice	395
3.3. Cultivarea plantelor de câmp	418
3.4. Evoluția modului de viață al tătarilor și nogailor. Ocupațiile lor economice	434
3.5. Legumicultura, pomicultura și viticultura	468
3.6. Orașul în sistemul economic al teritoriului de la est de Prut, ocupat de turci, tătari și nogai. Căile de comunicație	488
3.7. Meșteșugurile și îndeletnicirile casnice	511
3.8. Comerțul intern și extern	535
<i>Încheiere</i>	609

Introducere

În 1352, turcii, în frunte cu beiful Osman, au ocupat localitatea bizantină Tzympe, peste doi ani – orașul Galliopoli și peninsula cu același nume, care au devenit o bază importantă pentru cucerirea Bizanțului, iar mai târziu și a altor teritorii din sud-estul european. Anexând, la începutul sec. al XV-lea, Dobrogea, Poarta și-a extins stăpânirile până la gurile Dunării și a început să exercite presiuni politice și militare asupra Moldovei, pentru a obține de la ea anumite teritorii importante din punct de vedere strategic și a o supune politic. În 1420, otomanii au atacat Cetatea Albă. Atacul otoman a fost însă respins, un rol important în aceste lupte defensive jucând fortăreața, construită cu 21 de ani înainte de către locuitorii întregii țări românești de la est de Carpați sub supravegherea atentă a boierului moldovean Costea.

Deși românii de la est de Carpați au reușit să-și păstreze structurile de stat, ei au fost totuși forțați să cedeze unele teritorii, în care a fost instalată administrația otomană. În atingerea scopurilor lor expansioniste față de Moldova, turcii au fost susținuți de hanul din Crimeea, care în 1475 a devenit vasal al sultanului. În 1484, forțele principale ale Imperiului Otoman au atacat Chilia și Cetatea Albă. După 10 zile de lupte crâncene, la 14 iulie otomanii au intrat în Chilia. La 23 iulie aceeași armată a început luptele pentru cucerirea Cetății Albe, soldându-se, la finele zilei de 7 august, cu intrarea otomanilor în fortăreață. Peste doi ani a fost încheiată pacea moldo-otomană, în urma căreia au fost stabilite hotarele celor două circumscripții cu centrul la Chilia și, respectiv, la Cetatea Albă. Hotarele circumscripției Chilia au fost stabilite pe Valul lui Traian de Jos (nord), lacurile Ialpug (vest) și Sasâc (est). Hotarele circumscripției Cetatea Albă au fost stabilite mai la nord de Cetatea lui Iurghici (nord) și râul Alcalia (vest). Teritoriul dintre lacul Sasâc (Cunduc) și râul Alcalia a rămas în componența Moldovei. În 1538, otomanii au rupt din trupul Moldovei Tighina cu

teritoriul dintre râul Bâc și Palanca Ianâk Hisar (fosta cetate a lui Iurghici). Revenind în 1541 la tronul Moldovei, Petru Rareș a răscumpărat de la otomani spațiul dintre râul Botna și Palanca, în mâinile turcilor rămânând teritoriul dintre Bâc (nord), moșia Geamăna și vârful râului Larga (vest), Botna și localitatea Copanca (sud). Ulterior turcii de la Tighina, numiți în documentele interne benderlii, și-au extins teritoriul lor de activitate economică până la linia Todirești, Pugoi, Gangura. Către anul 1585 hotarul septentrional al circumscripției Cetatea Albă a fost transferat la nord de satul Purcari, iar peste 10 ani hanul din Crimeea a acaparat de la Moldova șase sate cu populație românească. Ulterior, în acest teritoriu a apărut localitatea Slobozia Hanului, care a devenit al șaptelea sat supus potentatului de la Bahcisarai. În 1560 și 1568, la vest de cursul inferior al Nistrului au încercat să pătrundă nogaii, însă moldovenii aveau forțe suficiente pentru a nu le permite nomazilor turanici să ocupe o parte a teritoriului țării.

În primele două treimi ale sec. al XVII-lea, teritoriul dintre lacul Sasâc și râul Alcalia, numit atunci Bugeac (unghi), a fost periodic ocupat de nogaii din neamul Mansur (Manghât) din Crimeea. În anii '30 ai sec. al XVII-lea, pe cursul inferior al râului Sărata a fost construită cetatea Tatarbunar. Pe la 1673, teritoriul dintre lacul Sasâc și Alcalia a fost subordonat Cetății Albe, în documentele otomane circumscripția fiind numită Tatarbunar ori Sarana (Sărata). În a doua treime a sec. al XVII-lea, la vest de cursul inferior al Nistrului periodic pătrundeau neamurile nogaice Orac oğlu și Or-Mehmed oğlu. În 1666, s-a făcut o primă încercare de a stabili o frontieră între teritoriul Moldovei, ocupat abuziv de nogai, și cel rămas sub autoritatea domnului țării. După câteva expulzări consecutive ale celor două neamuri la est de Nipru, în 1673 otomanii au luat de la nogai circumscripția Tatarbunar, cedându-le teritoriul răpit de la Moldova, care ulterior se va numi „iurtul (stăpânirea) lui Halil-pașa”. Asupra acestui teritoriu a fost extinsă și denumirea de Bugeac, care uneori va desemna și tot sud-estul Moldovei, ocupat de turci, tătari și nogai. În 1713, otomanii au introdus în cetatea Hotin o garnizoană otomană, iar pentru întreținerea ei, în 1715, a fost rupt din trupul Moldovei întregul ținut cu același nume. În așa mod, sub administrația turco-tătară au ajuns circa 27% din teritoriul Țării Moldovei.

În acest spațiu au fost introduse structuri administrative și sociale turco-tătare de sorginte orientală. Deși aceste teritorii au fost excluse temporar de sub administrația domnului țării, ele necesită atenția cercetătorilor nu numai pentru studierea situației populației băștinașe, ci și în scopul clarificării rolului acestor pământuri sub aspect politic, economic și social în relațiile moldo-otomane, precum și a continuității unității neamului românesc pe întreg spațiu pe care îl locuia.

Importanța acestei teme se mai explică prin faptul că ulterior au devenit evidente urmările ocupației turco-tătare pentru evoluția etno-demografică a regiunii respective în perioada modernă și contemporană. Odată cu ocuparea teritoriului în cauză, otomanii au transferat o parte a populației băștinașe în interiorul imperiului și au implantat aici grupuri de turanici cu instituțiile lor sociale și culturale specifice. În sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, sudul și nordul spațiului de la est de Prut au fost o zonă de intersecție a intereselor Imperiilor Otoman și Rus, apoi de colonizare cu populație alogenă, așezată aici în scopul creării unei baze sociale pentru înfăptuirea politicii de dominație a țarismului în regiune, ca urmare a unui proces îndelungat, care a început odată cu ocupația turco-tătară și a continuat până în zilele noastre. Interesul față de acest teritoriu mult pătimit, unde s-au aflat vechile cetăți moldovenești și s-au desfășurat evenimente importante din istoria neamului românesc de la est de Carpați, a sporit în contextul mișcării naționale din Republica Moldova, mișcare care a generat noi opinii referitoare la trecutul acestor ținuturi.

Unele aspecte ale trecutului teritoriului din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai, au fost abordate tangențial ori special de mai mulți istorici români și străini. Evoluția istoriografiei problemei cuprinde câteva etape, fiecareia fiindu-i caracteristic un anumit nivel științific.

Începutul studierii istoriei pământurilor Moldovei, ocupate de turci, tătari și nogai, a fost marcat de opera lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei*¹. Scriind despre teritoriul Basarabiei de atunci

¹ Cantemir D. Principele Moldovei. *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Vol. II. Stud. intr. de V. Eșanu și A. Eșanu. Trad. de D. Slușanschi. Institutul Cultural Român, București, 2007.

și cele patru circumscripții ale ei (Cetatea Albă, Chilia, Ismail și Bugeac), marele enciclopedist român a abordat chestiuni referitoare la condițiile naturale ale spațiului de la est de Prut, evoluția populației, a comerțului ș.a. Sunt descrise succint circumscripțiile Tighina, care se aflase anterior în ținutul Lăpușna, și Hotin, la începutul sec. al XVIII-lea – în componența Țării Moldovei.

În istoriografia rusă din sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, trecutul sudului spațiului dintre Prut și Nistru din perioada stăpânirii otomane se limita la constatarea slabei populări a acestei zone, pentru a demonstra succesele regimului țarist în revalorificarea lui. Unele intervenții mai profunde privind această temă au fost întreprinse de către P. Batiuşkov². A. Skalkovski a abordat problema colonizării sudului Basarabiei cu imigranți balcanici³, care, de fapt, aveau o componență etnică mult mai diversă decât se menționa în istoriografia rusă din sec. al XIX-lea. Tema venirii imigranților străini în sudul Basarabiei și a unor ocupații ale populației din regiune a fost abordată succint de către A. Zaşciuk⁴, A. Klaus⁵ și P. Svinin⁶.

Chestiunea cercetată a fost pusă pe o bază științifică autentică în istoriografia românească datorită unui studiu profund cu privire la Chilia și Cetatea Albă, elaborat de Nicolae Iorga⁷. Marele istoric român a colectat un material documentar amplu despre trecutul acestor două orașe din cele mai vechi timpuri, abordând diferite aspecte referitoare la istoria lor politică, economică (cu prioritate, a comerțului) și etnică, precum și a teritoriului din apropierea lor. Conceput pe baza unei documentări vaste, studiul nu și-a pierdut importanța până în

² Батюшков П.Н. *Бессарабия. Историческое описание*. СПб., 1892, с. 94-95.

³ Скальковский А.А. *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*. СПб., 1848; *Idem, Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области*. В: Журнал Министерства Внутренних Дел. СПб., 1846.

⁴ Защук А. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Бессарабская область. Часть 1-2. СПб., 1852.

⁵ Клаус А. *Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России*. СПб., 1868.

⁶ Свиньин П. *Описание Бессарабской области*. 1816. В: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Том VI. Одесса, 1867.

⁷ Iorga N. *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*. București, 1899.

zilele noastre. Însă, odată cu introducerea în circuitul științific a unor surse noi, istoricii contemporani au posibilitatea să cerceteze mai profund anumite aspecte ale trecutului spațiului din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai, în primul rând, din viața lui socială.

În perioada interbelică, au văzut lumina tiparului și lucrări dedicate trecutului unor localități din regiune. Scrise cu prioritate în baza cercetărilor sociologice, monografia orașului Ismail⁸, cea a satului Olănești⁹ conțin și unele pagini dedicate istoriei acestor localități din perioada aflării lor sub ocupația turco-tătară. Mai documentată se prezintă lucrarea referitoare la trecutul orașului Tighina. În ea Ștefan Ciobanu a elucidat mai pe larg și perioada respectivă a istoriei orașului¹⁰.

În aceeași perioadă, M. Popescu¹¹ și S. Relli¹² au efectuat unele studii succinte referitoare la aflarea cetății și a ținutului Hotin sub ocupația trupelor habsburgice în perioada Războiului Austro-Ruso-Turc din 1787–1791/1792, publicând și unele materiale depistate în arhiva din Viena despre numărul populației din circumscripția menționată, legăturile spirituale ale locuitorilor din ținut cu confrății lor din Bucovina, care în sec. al XVIII-lea au fost separați abuziv din punct de vedere politic de către turci și austrieci.

După război, cercetătorii români și cei străini au abordat diferite aspecte concrete referitoare la trecutul teritoriului de la est de Prut, aflat sub administrația turco-tătară. Unii cercetători români au acordat o atenție sporită evoluției sale economice și sociale. M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a scris cu lux de amănunte despre

⁸ Roseti F.C. *Monografia orașului Ismail*. Ismail, 1934.

⁹ Malski B. *Olănești. Monografia sociologică a unui sat de pe Nistru*. Cetatea Albă, 1938.

¹⁰ Ciobanu Șt. *Cetatea Tighinei*. În: Anuarul Comisiunii monumentelor istorice din România. Secția din Basarabia. Anul II. Chișinău, 1928, p. 15-24.

¹¹ Popescu M. *Războiul ruso-turc din 1787-1792 și ocuparea Principatelor Române*. București, 1930.

¹² Relli S. *Cetatea Hotinului în timpul ocupației austriece și legăturile ei bisericești cu Episcopia Bucovinei*. Extras din „Candela”. Anul XLI, nr. 1-3, Cernăuți, 1930; Idem, *Veniturile raalei Hotinului în timpul stăpânirii turcești*. În: Revista arhivelor. Vol. II, nr. 4-5 (1927-1928).

pescuitul la gurile Dunării¹³. Diferite aspecte din istoria ținutului Hotin au fost studiate succint de către I. Gumenâi¹⁴.

Importante pentru tema noastră sunt și unele lucrări referitoare la relațiile internaționale din sec. al XVIII-lea – începutul celui următor, care au condus la ruperea din trupul Moldovei a unor noi teritorii de către otomani, apoi la anexarea, în 1812, de către ruși a estului țării, numit ulterior Basarabia¹⁵. În istoriografia națională au fost abordate și unele aspecte ale aplicării normelor juridice musulmane în spațiul românesc ocupat de otomani. Statutul juridic al creștinilor și al reprezentanților altor comunități etnoreligioase nemusulmane din teritoriul carpato-danubiano-pontic ocupat de Poartă a făcut obiectul preocupărilor istoricului M. Maxim¹⁶.

Unele aspecte ale trecutului teritoriului de la est de Prut, aflat sub ocupația turco-tătară, au fost abordate și de istoricii de peste hotare. Cercetătorii de la Odesa A. Bacinski și A. Dobroliubski, prezentând unele materiale arheologice, depistate în tumurile din apropierea lacului Sasâc, au abordat și chestiuni referitoare la viața economică, politică și socială a turcilor și nogailor din regiune. În lucrare sunt prezentate informații generale despre organizarea administrativă a teritoriului dintre gurile Dunării și Nistrului, supus Imperiului Otoman, sistemul de sipahii, ocupațiile nogailor. Ei afirmă că neamurile nogailor Orumbet și Or-Mehmed oğlu, din care se compunea așa-numita hoardă din Bugeac, au sosit în teritoriul dintre gurile Dunării și ale Nistrului în anii '20 ai sec. al XVII-lea, deși, de fapt, în prima treime a sec. al XVII-lea, în teritoriul menționat veneau periodic doar nogaii Mansur

¹³ Alexandrescu-Dersca Bulgaru M.-M. *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane*. În: Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie. Vol. II. Tulcea, 1971, p. 267-262.

¹⁴ Gumenâi I. *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806*. Chișinău, 2002.

¹⁵ Ciobanu V. *Relațiile politice moldo-polone între 1699 și 1848*. București, 1980; Tcaci V. *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*. Chișinău, 1999; Mischevca V. *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chișinău, 1999; Stroia M. *Români, marile puteri și sud-estul Europei (1800-1830)*. București, 2002; Idem, *Români în confluența europeană în secolul al XVIII-lea*. București, 2004.

¹⁶ Maxim M. *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al regiunilor româno-otomane în Evul Mediu*. București, 1993, p. 169-196.

(Mangât) din Crimeea, iar neamurile Orac oğlu și Or-Mehmed oğlu au început să vină și au fost acceptate în acest spațiu doar în 1673¹⁷. Deși autorii au abordat mai multe aspecte din istoria teritoriului din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai, informații concrete despre evoluția vieții sociale din regiune sunt puține. Tema imigrației ruse și ucrainene a fost abordată de A. Bacinski¹⁸. Același A. Bacinski a scris și despre populația orașului Akkerman în 1808¹⁹.

Materiale despre populația din sudul Basarabiei la finele sec. al XVIII-lea – prima jumătate a celui următor a publicat V. Kabuzan²⁰. A. Sereda de la Odesa a scos un studiu succint în limba bulgară despre turanicii din teritoriul dintre gurile Dunării și ale Bugului, însoțit de o serie de documente scrise în limba turco-osmană²¹. Printre alți cercetători străini care au abordat tangențial unele aspecte din istoria teritoriului din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai se evidențiază J. Hammer.

Istoria teritoriului din stânga Prutului ocupat de turci, tătari și nogai a fost abordată și de cercetătorii de la Chișinău. Chestiunea populației din stânga Prutului a fost studiată de P. Dmitriev (Dimitriu)²². Urmările procesului de ocupare a teritoriului Țării Moldovei de către turci și tătari și disputele diplomatice în jurul lor

¹⁷ Бачинский А.Д., Добролюбовский, А.О. *Буджакская орда в XVI-XVII вв.* В: Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинэу, 1988, с. 82-94.

¹⁸ Бачинский А.Д. *Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII – начале XIX в.* В: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Кишинэу, 1964; *Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX в.* В: *Записки Одесского общества истории и древностей.* Том II (35). Одесса, 1966.

¹⁹ Бачинский А.Д. *К вопросу о составе и хозяйственных занятиях населения Аккермана на рубеже XVIII-XIX вв.* В: 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. Киев, 1975, с. 183-186.

²⁰ Кабузан В.М. *Население Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.).* Кишинэу, 1974.

²¹ Серeda А. *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII-нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападно Причерноморие.* Диo Мира, София, 2009.

²² Дмитриев П.Г. *Народонаселение Молдавии (По материалам переписи 1772-1773, 1774 и 1803 гг.).* Кишинев, 1973.

au fost studiate succint de către P. Parasca²³. Unele materiale privind populația regiunii studiate au fost publicate de V. Zelenciuc și I. Popovici²⁴. Despre prima imigrare în masă a găgăuzilor și bulgarilor în sudul Basarabiei a scris I. Meșceriuk, fără a fi abordată și chestiunea referitoare la unele grupuri de români din Balcani, care s-au transferat în regiunile din nordul Dunării, inclusiv în sud-estul spațiului carpato-nistrean²⁵.

În lucrările noastre am elucidat procesul de ocupare a teritoriului Moldovei de la est de Prut de către turci, tătari și nogai²⁶, unele aspecte ale utilizării normelor juridice în regiune²⁷, cu privire la populația unor localități urbane din sud-estul Moldovei în sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea²⁸, evoluția etnică și politică a Moldovei de Sud-Est în sec. XV-XVIII²⁹, a populației din ținutul Hotin sub administrația otomană în sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea³⁰.

²³ Parasca P. *Antecedente ale înstrăinării Basarabiei la 1812*. În: Revista de istorie a Moldovei. 1992, nr. 3, p. 27-32.

²⁴ Зеленчук В.С. *Население Молдавии*. Кишинэу, 1973; Зеленчук В.С., Попович Ю.В. *Население Хотинского уезда XIX в.* В: Этнография и искусство Молдавии. Кишинэу, 1972.

²⁵ Мецкерук И.И. *Первое массовое переселение болгар и гагаузов в Бессарабии в начале XIX в.* В: Известия МФАН СССР, 1953, nr. 3-4.

²⁶ Chirtoagă I. *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*. În: Revista de istorie a Moldovei, 1994, nr. 2, p. 9-13; Idem, *Din istoria Moldovei de Sud-Est și diferitelor semnificații teritoriale ale noțiunii de Bugeac*. În: Revista istorică, Tom VI (1995), nr. 7-8, p. 633-651; Киртоагэ И.Г. *Создание Хотинской райи – очередного форпоста экспансионистской политики Османской империи в Восточной Европе*. În: Buletinul AȘM, Seria șt. sociale, 1988, nr. 2, p. 71-74;

²⁷ Idem, *Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est (până la finele sec. al XVI-lea)*. În: Revista de istorie a Moldovei. 1994, nr. 3-4, p. 98-124.

²⁸ Idem, *Численность и этнический состав населения городов Бендеры, Килия и Аккерман в XVIII-начале XIX в.* În: Buletinul AȘM, Seria șt. sociale, 1977, p. 34-42; Idem, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – mijlocul secolului al XIX-lea)*. Chișinău, 2006; Idem, *Suntem urmașii Romei. Pagini din istoria românilor*. Litera, Chișinău, 2018.

²⁹ Idem, *Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea*. Chișinău, 1999.

³⁰ Idem, *Положение Хотинских земель в XVIII – начале XIX в.* В: Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма). Штиинца, Кишинэу, 1991, с. 74-84.

Materiale despre relațiile dintre turanicii din Bugeac și ruși au publicat tinerii cercetători de la Chișinău E. Cernenchi și S. Bacalov³¹.

O chestiune aparte o constituie numele de Basarab și Basarabia. Referitor la cele două nume în istoriografia și lingvistica românească au fost emise două versiuni: 1) autohtonă, dacică (aparține marelui nostru lingvist și istoric înaintaș B.-P. Hasdeu, și, acum câțiva ani, a fost preluată de regretatul cercetător chișinăuian Ion Dron); 2) cumană (turanică), susținută de mai mulți cercetători, deși în privința unor aspecte ale ei se manifestă și anumite rezerve. N. Drăganu menționează că majoritatea cercetătorilor sunt de părere că sufixul *aba* (*apa*) din cuvântul *basarab*, fiind de origine cumană, ar însemna „tată” ori „bunic”. Mai multe controverse apar în legătură cu semnificația cuvântului *basar*, care constituie temelia antroponimului, însemnând „cel foarte bun, cel foarte sfânt”, sau chiar nume de câine, târg. Autorul îi dă dreptate lui Gh. Brătianu că nu întotdeauna numele indică originea etnică a celui care îl poartă. Chiar dacă cuvântul *basarab* ar fi de origine cumană ori pecenegă, influența ar putea fi pusă pe seama vecinătății acestora³². N. Drăganu amintește și de lucrarea lui N. Iorga „Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarab”, în care marele istoric român, referindu-se la un articol al lui Bruse Boswell (din *The Slawonic Review*, 1927, p. 68-85) și la unele surse interne, prezintă exemple de nume cumane din istoria națională și a altor popoare – Toxabă, Talabă. O. Densușianu și A. Veress considerau și ei că numele Basarab ar fi de origine cumană. În legătură cu originea cumană a cuvântului *basarab*, Ion Dron susținea că la niciunul dintre popoarele turanice nu se atestă numele Basarab. Revenind la opinia lui B.-P. Hasdeu, Ion Dron a prezentat mai multe toponime din ținutul Orhei, afirmând că numele Basarab ar fi de origine dacică³³. A. Sacerdoțeanu considera că numele lui Ba-

³¹ Cernenchi I. *Bugeacul într-un raport militar rusesc de la mijlocul sec. XVIII*. În: Cohorta. Revistă de istorie militară, nr. 1-2, 2016, p. 7-25; Bacalov S. *Militarii otomani din Bender la sfârșitul sec. XVIII. Cazul lui Abrail (Vasile Abramov), fiul lui Ali-aga*. În: Cohorta. Revistă de istorie militară, nr. 1-2, 2016, p. 26-38.

³² Drăganu N. *Românii în sec. IX-XIV în baza toponimiei și onomasticii*. București, 1933, p. 521-534.

³³ Dron I. *Studii și cercetări* (Articole selecte). Chișinău, 2001, p. 105-107.

sarab I e de origine cumană, iar cel al regiunii Basarabia nu provine de la numele dinastiei muntene³⁴. D. Cantemir susținea că, până la 1241, numele Basarabia era atribuit spațiului dintre Prut și Nistru ori, cel puțin, sudului acestuia; că ulterior românii din acest teritoriu s-au refugiat în Oltenia și au transmis acest nume viitoarei dinastii muntene³⁵. I. Thunmann, referindu-se la Cronica arhidiaconului anonim din Gniezno, din 1395, la alte cronicile poloneze, considera că în 1259 cumanii basarabeni ar fi participat la cucerirea mongolo-tătară a orașului Sandomir³⁶. Preluând această opinie și utilizând unele informații din cronicile poloneze din sec. XIV-XVII, din alte lucrări narative de mai târziu, I. Țurcanu încearcă să demonstreze că, până la 1241, existase o populație de români și cumani cu numele basarabi, care ar proveni de la numele unei căpetenii cumane; că, în 1241, sub presiunea mongolo-tătară această populație s-a refugiat în Oltenia și a transmis numele regiunii pe care o părăsise familiei domnitoare a Țării Românești de la sud de Carpați; că domnii munteni nu stăpâniseră niciodată Chilia, iar numele Basarabia provine de la „bersabeni-basarabeni” care participaseră în 1259 la recucerirea Sandomirului de către mongolo-tătari³⁷.

Aici noi am accentua faptul că, mai întâi, de la Hotin până la Cetatea Albă, între Prut și Nistru nu putea fi o căpetenie cumană deoarece, în sec. al XII-lea, pe cursurile de mijloc ale celor două râuri dintre turanici au fost depistate doar urmele unor grupuri mici de pecenegi. În al doilea rând, o căpetenie cumană nu putea da numele său unui teritoriu deoarece el era conducător militar doar în timpul unei anumite campanii militare, iar în viața pașnică, cotidiană nu dispunea de funcții administrative, care ar fi dat cuiva dreptul ori/ și motiv ca astfel să-i fi înveșnicit numele într-un teritoriu pe care el nu-l controla efectiv. Toponimele cumane vor apărea mai târziu, în partea dreaptă și nu cea stângă a Prutului, făcând tangență cu o

³⁴ Sacerdoțeanu A. *Marea invazie tătară în sud-estul european*. București, 1933.

³⁵ Cantemir D. *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*. În: *Opere*, București, 2003, p. 945.

³⁶ Тунманн И. *Крымское ханство*. Симферополь, 1991.

³⁷ Țurcanu I. *În căutarea originii Basarabia*. Chișinău, 2010; Idem, *Descrierea Basarabiei*, Chișinău, 2011.

perioadă istorică ulterioară stabilirii dominației mongolo-tătare în estul Europei, inclusiv în spațiul carpatonistean.

Într-un articol al nostru³⁸ am menționat că antroponimul *Basarab* provine de la funcția unui voievod local, Ioan, care o îndeplinea și pe cea de administrator al teritoriului de la sud de Carpați de la numele hanului Hoardei de Aur, pentru care se și colectau unele dări de la populația locală supusă acestuia. Termenul menționat conține rădăcina de origine arabă *basar* („vedere”, dar și „supraveghetor”), completată de *aba*, care, în conștiința populației locale de la periferiile lumii turanice, se mai păstra cu sensul de „tată” ori „șef”, având în cuvântul respectiv mai curând funcția de desinență. Astfel, titulatura sofisticată a lui Ioan includea această funcție de origine arabo-cumană, desemnând ulterior numele dinastiei Basarab, care a condus o perioadă de timp Țara Românească de la sud de Carpați și care în două perioade scurte a stăpânit Chilia cu teritoriul din apropiere.

În cronicile poloneze, termenul Basarabia a apărut abia în 1395, cu referire la numele Țării Românești de la sud de Carpați, pentru a o deosebi de cea de la est de munți, pe care locuitorii viitoarei republici nobiliare o numeau Volohia. În acest context au și apărut erorile pe care le-a comis în cronica sa arhidiaconul anonim de la Gniezno. Tot atunci a apărut și eroarea că la cucerirea Sandomirului ar fi participat bersabeni-cumani și nu grupuri înarmate ale principatelor supuse mongolo-tătarilor, cum ar fi cel de Halici sau de Kiev. Ulterior, aceste erori au fost preluate de Thunmann, D. Cantemir ș.a. Istoriografia poloneză și-a amintit de această denumire de Basarabia atunci când otomanii au luat Chilia, Cetatea Albă, Tighina și alte pământuri din sud-estul Moldovei. Pornind de la faptul că în două perioade scurte de timp Chilia s-a aflat sub autoritatea domnului muntean, în sursele documentare poloneze, circumscripția acestui oraș a început să se numească Basarabia. Apoi denumirea a fost extinsă până la Nistru și Valul lui Traian de Sus, spațiul Țării Moldovei, ocupat abuziv de turci, tătari și nogai. În sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, această denumire a fost preluată și de reprezentanții

³⁸ Chirtoagă I. *În prizonieratul propriilor ambiții*. În: Destin românesc. Revistă de istorie și cultură, 2013. An VIII (XIX), nr. 3-4 (85-86), p. 10-25.

altor state. În Moldova ea a fost preluată abia de marele enciclopedist român Dimitrie Cantemir, care, la rândul său, a și încercat să facă unele speculații politice, pornind de la afirmațiile eronate din cronica arhidiaconului anonim de la Gniezno. În perioada contemporană, această eroare a fost preluată de I. Țurcanu și alți cercetători.

Pentru studierea temei propuse, reconstituirea tabloului evenimentelor și proceselor care au avut loc în perioada respectivă, în teritoriul de la est de Prut ocupat de turci, tătari și nogai, au fost necesare cele mai diverse surse istorice. Mai prețioase sunt documentele oficiale. Foarte valoroase pentru cercetarea situației populației băștinașe înainte de cucerirea otomană sunt edițiile de documente interne ale Moldovei³⁹. Un număr important de surse oficiale interne referitoare la teritoriul din stânga Prutului sunt întocmite în așa-numita limbă turco-osmană, accesibilă unui număr limitat de specialiști, care se păstrează la Istanbul, Sofia ș.a. Din biblioteca „Kiril și Metodiu” din Sofia ne-au parvenit trei documente valoroase referitoare la niște donații de timare din partea sultanului unor ostași de la Tighina și lista de akângii din kadiatul Cetatea Albă⁴⁰, pe care cu ajutorul academicianului Z. Buniatov din Baku le-am tradus, editat⁴¹ și utilizat în lucrările noastre. Unele documente importante pentru elucidarea temei noastre se păstrează în arhivele centrale din Rusia. Spre exemplu, în *Dosarele nogailor din Arhiva Politicii Externe a Rusiei* se păstrează documente referitoare la neamurile Orac oglu și Or-Mehmed oglu, care au venit în Bugeac în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, aflându-se în acest teritoriu până la 1806⁴². În fondurile *Arhivei Istorico-Militare de Stat din Rusia* și ale *Arhivei de Stat de Acte Vechi din Rusia* se păstrează materiale nepublicate cu informații despre numărul populației din circumscripțiile Tighina, Căușeni, Cetatea Albă, Hotin,

³⁹ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. IV (1591-1600). București, 1952; *Documenta Romaniae Historica*. Veacul XVI. A. Moldova. Vol. I. București, 1975.

⁴⁰ Народна библиотека „Кирил и Методи”. Оренталския отдел. Ф. 1, д. 14646.

⁴¹ Киртоагэ И.Г. *Три османские документы по истории Молдавии*. În: Бuletинul АȘМ. Seria șt. sociale, 1989, nr. 3, p. 55-62.

⁴² Архив Внешней Политики России. Едисанские дела. Оп. 112/1. Г. 1761. д. 1. (*Arhiva Politicii Externe a Rusiei. Dosarele Edisan. R. 112/1, A. 1761, d. 1.*)

Reni și Chilia, care pot fi utilizate retrospectiv și pentru completarea surselor documentare despre organizarea administrativă a teritoriului din stânga Prutului, ocupat de otomani din perioada studiată de noi⁴³. Unele acte din *Arhiva Națională a Republicii Moldova* conțin informații despre numărul populației și ocupațiile ei economice din teritoriul din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai⁴⁴.

Pentru studierea vieții sociale sunt importante documentele otomane publicate de arhiviștii români și străini, cu prioritate în perioada postbelică. Printre ele sunt firmele sultanilor adresate organelor locale, domnilor români ori demnitarilor locali, trimise Porții, corespondența padișahilor turci și a funcționarilor din teritoriu cu persoanele oficiale poloneze⁴⁵ ș.a. Informații prețioase referitoare la teritoriul din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai, pot fi culese din documentele oficiale expuse în formă rezumativă. Conținutul multor documente turcești, care se păstrează în România și se referă la tema noastră de studiu, este editat pe scurt într-un catalog special⁴⁶. Rezumatele unor documente turcești, aflate în arhivele Rusiei referitoare la problema în discuție, au fost editate de A. Negri⁴⁷. Unele informații despre evenimentele și procesele sociale din teritoriul din stânga Prutului, ocupat de turci, tătari și nogai, se conțin în dările de seamă ale osmaniștilor români din perioada postbelică referitoare la delegațiile lor de documentare în Turcia și

⁴³ Российский Государственный Военно-Исторический Архив. Ф. ВУА. Д. 1961, 2137, 2574; Ф. 14 209; Российский Государственный Архив Древних Актов. Ф. 293.

⁴⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova. F. 1, 2, 5.

⁴⁵ *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III. București, 1965; T. Gemil. *Relațiile țărilor române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*. București, 1984; V. Veliman, *Relațiile româno-otomane în 1711-1821*. Documente turcești. București, 1984; A. Tertecel, *Un izvor otoman necunoscut în istoriografia noastră: „jurnalul” (defter) lui Mahmud (secretar al vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porți din anul 1711 în Moldova*. În: *Caietul laboratorului de studii otomane*, nr. 2. București, 1993.

⁴⁶ *Catalogul documentelor turcești*. Întocmit de M. Guboglu. Vol. II. București, 1966.

⁴⁷ *Записки Одесского общества истории и древностей*. Том I. Одесса, 1848, с. 637-640.

Bulgaria⁴⁸. Informații valoroase referitoare la tema studiată de noi conțin sursele diplomatice, editate în sec. al XIX-lea de arhiviștii români⁴⁹ și străini⁵⁰. Pentru cercetători o sursă de informație istorică o reprezintă cronicile lui Grigore Ureche, Ion Neculce, *Cronica Ghiculeștilor*, cronicile lui Miron și Nicolae Costin⁵¹ etc. De asemenea, conțin informații prețioase cronicile turcești⁵² și însemnările călătorilor străini⁵³. Sursele narative însă au și neajunsurile lor. Cronicile,

⁴⁸ Guboglu M. *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului Otoman*. În: Revista arhivelor. 1969, nr. 4, p. 227-236; Idem, *Cercetări în arhivele de peste hotare. Turcia*. În: Revista arhivelor, 1976, nr. 4, p. 447-448; Idem, *Mihai Viteazul în documente turcești*. În: Revista arhivelor, 1975, nr. 2; Idem, *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de Stat „V. Kolarov” din Sofia. Importanța ei pentru istoria României și altor state din sud-estul european*. În: Revista arhivelor. Anul III, 1960, nr. 1.

⁴⁹ Hurmuzaki E. *Documente privitoare la istoria românilor*. Suplimentul I. Vol. I. București, 1893; *Documente privind istoria României*. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Seria nouă). Vol. I. *Rapoarte consulare ruse (1790-1796)*. București, 1962; N. Iorga. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. VI, partea a II-a. București, 1904.

⁵⁰ *Акты относящиеся к истории Западной России*. Том 2. СПб., 1848; *Сборник Русского исторического общества*. Том 41. СПб., 1884 (Сб. РИО). Том 95, 1896; С.А. Димитров. *Турецкие документы о состоянии Хотинской округи (нахия) в первой половине XVIII века*. В: Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. М., 1969; Р. Кохманский. *Сборник окончательных решений по вопросам местного Бессарабского права*. Кишинэу, 1868; Внешняя политика России XIX-начала XX в. Серия I. Том V. Москва, 1966, с. 16.

⁵¹ Kogălniceanu M. *Cronicele României sau letopisețele Țării Moldovei și Valahiei*. Vol. II. București, 1874; Idem, *Cronicele României sau letopisețele Țării Moldovei și Valahiei*. Ed. II. Tom. III. București, 1874; Axinte Uricariul. *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. Vol. II. București, 1896; *Cronica anonimă a Moldovei*. (Pseudo-Amiras). Ed. critică de D. Simionescu. București, 1975; Pseudo-Kogălniceanu. *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la domnia a patra a lui Constantin Mavrocordat*. București, 1965; *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, București, 1965; Canta I. *Letopisețul Țării Moldovei (1741-1763)*. Ed. îngr. de A. Eșanu și V. Eșanu. Chișinău, 1999.

⁵² *Cronici turcești privind Țările Române*. (Extrase). Vol. I. București, 1966; *Cronici turcești privind Țările Române*. (Extrase). Vol. II. București, 1970; *Cronici turcești privind Țările Române*. (Extrase). Vol. III. București, 1980.

⁵³ Iorga N. *Istoria românilor prin călători*. Ed. II. București, 1928; Panaitescu P.P. *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930; *Călători străini despre Țările Române*. (Extrase). Vol. III. București, 1980; *Călători străini despre Țările Ro-*